

Ljubica Milosavljević

Institut za etnologiju i antropologiju

Odeljenje za etnologiju i antropologiju

Filozofski fakultet u Beogradu

ljmilosa@f.bg.ac.rs

SEKS I DRUŠTVO: RECEPCIJA INTERNET SADRŽAJA ORIJENTISANOG KA LJUBAVI I SEKSU U POZNIJOJ DOBI¹

Apstrakt: Rad ima za cilj da predstavi rezultate istraživanja posvećenog starijim korisnicima interneta i njihovim komentarima sadržaja koji su se odnosili na ljubav i seks u poznijoj dobi. Sadržaj o kojem je reč, potiče sa specijalizovanog sajta *Penzin* u čijem fokusu su stariji pripadnici društva i relevantna pitanja koja se na njih odnose; time i ona koja se tiču ove, bazmalo, tabuisane teme. Pored označenog internet sadržaja, koji obuhvata četrdesetak tematski uokvirenih članaka, u najužem centru istraživačke pažnje nalaze se i komentari starijih korisnika Facebook stranice sajta na kojoj im je omogućeno da se potvrde kao aktivni članovi društvene mreže i tako učestvuju u dvosmernom procesu komunikacije. Na ovaj način, otvorena je mogućnost antropološke analize ispoljenih stavova i vrednosti vezanih za starost i seksualnost u savremenom srpskom društvu; ali i javnog prostora koji, potencijalno, povratno utiče na njihovo modelovanje čime se u izvesnoj meri udaljava od tzv. društveno prihvatljivog ponašanja starih koje, neretko, dovodi u pitanje njihova ranije stečena ljudska prava.

Ključne reči: starost, seksualnost, recepcija, internet, antropologija

Uvod

U središtu antropološke pažnje nalazi se tema na razmeđu *starosti* i *tehnologije* s posebnim naglaskom na upotrebu internet prostora kao mesta na kojem stariji pripadnici društva izražavaju stavove o *seksualnosti* u poznijoj dobi. Istraživanje, sprovedeno u proleće i leto 2024. godine, bilo je dizajnirano s namerom

1 Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-66/2024-03/ 200163).

da se ispita recepcija starijih korisnika odabranog sadržaja na domaćem sajtu *Penzin – Energija je večna!* (u daljem tekstu Penzin), specijalizovanog za pitanja vezana za starost i starenje. Ovaj sajt, ne samo da je primarno fokusiran na stare kao jednu od najširih društvenih grupa u savremenom srpskom društvu – ka kojima je, pak, nesrazmerno manji deo internet prostora orijentisan – nego svojom koncentracijom na čitav spektar važnih tema zadovoljava i činjenicu da se obraća jednoj od najheterogenijih društvenih grupa zainteresovanoj za zdravstvenu, penzijsku, radnu, pravnu, ekonomsku i inu tematiku, ali i za one aspekte kvaliteta života u starosti o kojima se retko javno govori i koji se, još češće, tretiraju kao nepostojeći. Reč je, dakle, o seksualnosti ili kako je to u posebnoj rubrici sajta definisano o *ljubavi i seksu u poznim godinama*. Napisi iz ovog odeljka, koji će delom biti analizirani, pokrivaju različite teme počev od 2013. do 2024. godine; dok sa druge strane omogućavaju i analizu recepcije budući da su dostupni i na Facebook stranici sajta. Na ovaj način, korisnicima je omogućeno da izraze vlastita uverenja, iskustva i razumevanja problema koji su u datim sadržajima potcrtani, istovremeno ispoljavajući i pojedine prakse svojstvene prostoru u kojem javno komentarišu „osetljive” teme. Zbog čega je to tako i šta ova komunikacija donosi starijim korisnicima, ali i koje se razlike u njihovom mišljenju i postupanju detektuju, postaju važna pitanja čiji odgovori vode mogućnosti preispitivanja dominantnih stavova društva o starima, ali i o konkretnom pravu na seksualne aktivnosti unutar i izvan bračnih veza u starosti.

Stari i tehnologija

Teme starenja i tehnologije postale su važne i u istraživačkom i u javnom sektoru usled uverenja mnogih eksperata da bi neki izazovi demografskih kretanja mogli biti prevaziđeni, upravo, upotrebom tehničke opreme (Peližaus-Hoffmeister 2016, 27) i tehnologije u širem smislu uprkos stereotipnom sagledavanju starih kao onih koji su u najmanjoj meri upućeni na nju. Uže gledano, ovi rastući izazovi XXI veka mogu se posmatrati, upravo, kao oni koji su prevashodno povezani sa promenama demografske strukture društava usled starenja populacija, dok se sa druge strane vezuju i za tehnološki razvoj i digitalizaciju društava, zbog čega je razvijena pojačana istraživačka pažnja različitih akademskih disciplina: medicine, demografije, biotehnologije, ali i humanističkih i društvenih nauka (Kania-Lundholm and Manchester 2022, 9). Shodno tome, ovaj rad predstavlja težnju da se označena tema preispita i u okviru domaćih antropoloških istraživanja s ciljem razmatranja starosti kao sociokulturnog fenomena; čime bi se otišlo dalje od razumevanja starijih kao onih koji internet *korste* ili to *ne čine* budući da je angažovanost starih oko digitalnih tehnologija različita i višeznačna². Ukoliko prihvatimo da je upotreba interneta

2 Više o potrebi da se ovo pitanje ne posmatra u ključu binarne opozicije upotrebe i neupotrebe u Gallistl and Wanka 2022.

omnipotentni deo društvene prakse (Gallistl and Wanka 2022, 107) te da su i stari sve više uključeni u nju na različite načine: od upotrebe uz asistenciju ili preko pomagača i posrednika, do samostalnog pretraživanja i kreiranja sadržaja, komentarisanja i udruživanja u okviru društvenih grupa, onda se nameće pitanje šta sve stariji pripadnici društva dobijaju označenim praksama?

Kada je reč o benefitima, najčešće se ističu pojedine prednosti poput društvene uključenosti, sprečavanja društvene izolacije i podupiranja autonomije starijih; pri čemu se upotreba računara, pametnih telefona i pristup internetu sagledavaju kao presudni i u povezivanju sa drugima i u informisanju (Manić i Miljković 2022, 134). Poseban značaj, veći nego kod drugih dobnih skupina, ogleda se u činjenici da starost predstavlja period života u kojem je „pojedinaac izloženiji riziku od društvene izolacije zbog prekida komunikacije sa svojim dugogodišnjim društvenim okruženjem, i umanjenjem kontakata sa rođacima i prijateljima” (Baltezarević, Baltezarević i Baltezarević 2018, 157). Sa druge strane, uočava se i to da je poznavanje i korišćenje digitalnih tehnologija starih manje nego kod drugih kategorija stanovništva što sledstveno dovodi do većeg rizika od digitalne isključenosti „koja za posledicu ima ne samo socijalnu izolovanost već i otežan pristup javnim uslugama i ostvarivanju drugih prava” (Manić i Miljković 2022, 120). Značaj onlajn komunikacije i novih medija vidi se i kao faktor podupiranja tzv. *uspešnog starenja* koje se dovodi u vezu sa visokim nivoom fizičkog i kognitivnog zdravlja ali i sa naglašenom društvenom uključenosti, dok istovremeno valja imati na umu i to da stari nisu homogena grupa te da je među njima moguće prepoznati razlike kako u pogledu potreba, tako i u pogledu sposobnosti i preferencija (Bandalović, Šugulj Vučica and Tanfara 2022, 79)³. Pojedine studije ukazuju na to da upotreba interneta može uticati na smanjenje usamljenosti i povećanje kvaliteta života, ali da sama upotreba interneta neće pozitivno uticati na kvalitet života bez postojanja kontakata licem u lice što naglašava značaj socijalnog kapitala u smanjenju usamljenosti i povećanju kvaliteta života starijih odraslih (Khalaila and Vitman-Schorr 2018, 488). Društvena inkluzija, tako, referiše na društvenu participaciju pojedinaca kroz interakciju sa drugim pojedincima (Biniok, Menke and Selke 2016, 94). Međutim, stanovište da kombinovanje različitih vidova komunikacije dovodi do željenih efekata u životu starijih pripadnika društva, u dovoljnoj meri naglašava značaj i digitalnih tehnologija, čemu valja dodati i druge potrebe starijih osoba koje tim putem mogu biti zadovoljene. Uključivanje u online zajednicu starijima može doneti: sredstvo za upoznavanje novih prijatelja i uklanjanje geografskih i transporsnih ograničenja; izvor informacija o zdravlju, medicinskim informacijama, informacijama za potrošače; lakši način rešavanja pojedinih zadataka kao što su kupovina, finansijsko planiranje, organizovanje putovanja; kao i provođenje slobodnog vremena koje se čini glavnim kada je reč o motivaciji da se pristupi zajednici (Nimrod 2010, 389).

3 Čemu bi trebalo dodati i to da se zdravstveno i mentalno opadanje i socijalni gubici povećavaju kako proces starenja odmiče (Manić, Milivojević i Mikić 2023, 146)

Uz naglašene prednosti, ali i pojedine opasnosti kao što je nasilna komunikacija, studije koje se bave starima i upotrebama narečenih tehnologija, pogotovo u domaćem kontekstu, kao kontrast ističu i njihovu nedovoljnju primenu kod starih iako postoji uočljiva tendencija rasta. „Problem digitalne isključenosti starijih problem je sa kojim se susreću sva moderna društva” (Manić i Miljković 2022, 123), a kao neka od rešenja ovog problema naglašava se potreba da se starijima obezbedi ravnopravno učešće u svim aspektima života, subvencionise kupovina uređaja, organizuju portali za pomoć i obuke, te da se starijima na njima prilagođen način objašnjavaju osnovni principi i načini korišćenja digitalnih uređaja (Manić i Miljković 2022, 123). Podaci Evrostata iz 2017. godine ukazuju na to da je 16% stanovnika EU, starosti od 65 do 74 godine prisutno na onlajn društvenim mrežama (Baltezarević, Baltezarević i Baltezarević 2018, 166). Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije 2023. godine, u kategoriji ispitanika od 65 do 74 godine 47% nikada nije koristilo računar, dok internet nikada nije koristilo 31,6 %. Oni koji koriste internet, u najvećem procentu su ga koristili preko mobilnog telefona (90,8%); za slanje i primanje mejlova (43,1%), za društvene mreže (45%); za objavljivanje mišljenja o građanskim ili političkim pitanjima putem veb-sajtova ili društvenih medija (1,6%) (Kovačević, Šutić, Rajčević i Minaeva 2023⁴). „Iako se čine napori da se broj korisnika među starijima poveća, postoje brojne prepreke”, u koje su ubrajaju: strah od nepoznatog (optor od novih tehnologija je veći kod starijih nego kod mlađih); tehnostalgija; „nesagledivost” interneta; nedostatak podrške; finansijski razlozi; potreba da se digitalne kompetencije stalno ažuriraju (Manić, Milivojević i Mikić 2023, 146). Ovo, naravno, ne znači da svi stariji gaje jednak stepen otpora, anksioznosti (više u: Baltezarević, Baltezarević i Baltezarević 2018) i tehnološkog skepticizma (više u: Pelizäus-Hoffmeister 2016, 34) kada su digitalne tehnologije u pitanju. Zanimljivo je naglasiti i ulogu predašnjeg zaposlenja kao faktora koji može da utiče na spremnost da se u većoj meri bude uključen na ovaj način. Naime, oni koji nisu koristili personalne računare na poslu upravo su oni stari koji teže prihvataju ove tehnologije (Csizmadia and Szabó 2015, 80), zbog čega se očekuje da će budući stari u značajnoj meri prevazići dato ograničenje. Oni koji su naglašene probleme prevazišli ili ih nikada nisu usvojili, ispoljavaju manje razlika od drugih, mlađih korisnika. „Srebrni surferi koriste veb na sličan način kao i mlađe dobne grupe, ali postoje i razlike” koje ukazuju na to da su oni zainteresovani za jednostavno ili brzo pretraživanje ili razmenu informacija, bivanje informisanim ili održavanje veze za prijateljima i porodicom, dok su i finansije i kupovina, takođe, važni (Csizmadia and Szabó 2015, 77). Njima valja dodati i stare koji upotrebu savremenih tehnologija vide kao deo identiteta i pokazatelja da su sposobni da na ravnopravan način participiraju u savremenom društvu (Pelizäus-Hoffmeister 2016). Stoga, i za ovo istraživanje ostaje značajno zapitati se:

4 <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G202316018.pdf>

ne samo da li stariji odrasli koriste internet (i ako da, koliko dugo, na kom uređaju, itd.), nego i kako misle, govore i kako se osećaju vezano za internet, gde, kada i kako se sa njim susreću u svakodnevnom životu, koje veštine razvijaju i koje prakse primenjuju umesto da samostalno koriste internet... Širim razumevanjem internet prakse, istraživanje bi moglo ekstrapolirati nova polja i teme, osim funkcionalne upotrebe za održavanje autonomije, kao što su internet humor starijih odraslih, pornografija koju konzumiraju ili forme sajber mobinga koji doživljavaju. (Gallistl and Wanka 2022, 119).

Pokušaj proširivanja tema, tako, predstavlja i ovo istraživanje koje će nastojati da omeđi određene prakse u korišćenju interneta starijih koji datim putem dolaze u kontakt sa sadržajem čiji je primarni zadatak poticanje pitanja vezanih za ljubav, seks i seksualnost kao važnih garantata kvaliteta života u starosti.

Internet sadržaj

Kako bi bilo moguće bliže bavljenje izdvojenim temama, potrebno je uputiti u neke od navika koje su stariji korisnici interneta mogli razviti tokom prethodnih faza života vezano za medije (pre razvoja društvenih medija). Najstarija generacija, u opštem smislu, pripada bebi bum generaciji, ali se može definisati i kao *generacija tradicionalnih medija* u digitalnom ambijentu koja medije primarno vidi kao *sadržaj* (više u: Matović 2021, 462–463)⁵, što će biti moguće pokazati i ovim istraživanjem. Jedna od odlika koja se naročito apostrofira jeste i nepoverenje koje ispoljavaju dok „čitaju onlajn izdanja medija i to najčešće posredstvom desktop računara” (Matović 2021, 474) što ih vodi praksi proveravanja i upoređivanja sadržaja iz drugih izvora. Dalje, u korišćenju društvenih medija, kao platforme koja se ostvaruje kolektivnim onlajn komuniciranjem gde korisnici imaju aktivnu ulogu komunikatora (Baltezarević, Baltezarević i Baltezarević 2018 161), stariji korisnici se pretežno opredeljuju za Facebook preko telefona (Matović 2021, 474) što ukazuje na ranije apostrofiranu raznovrsnost u praksama. Tako, mediji za starije, opšte uzev, predstavljaju:

...prvenstveno *sadržaj*, dok je internet tehnologija koja nudi raznovrsne sadržaje i mogućnosti povezivanja sa drugim ljudima, te ga pretežno koriste za informisanje (o različitim temama) i privatnu komunikaciju (posredstvom mesindžera). Ova generacija veoma ceni svoju privatnost, lične i neposredne kontakte. Imaju razvijen osećaj za javno izgovorenu reč. (Matović 2021, 483)

Zbog svega rečenog, na ovom mestu, postaje važno upoznavanje sa sadržajem koji nudi *Penzin* u odeljku *Ljubav i seks u poznim godinama*⁶, čemu će prethoditi pružanje osnovnih informacija o samom portalu koji su u novembru 2013. godine osnovali Mladen Bogičević i Aleksandra Jovanović.

5 Odnosi se na tzv. Generaciju P, rođenu od 1946-1964. godine, što u dobnom smislu ne mora nužno odgovarati konkretnim korisnicima u ovom istraživanju.

6 <https://www.penzin.rs/magazin-godine/ljubav-i-seks-u-poznim-godinama/>

U odeljku posvećenom informacijama o portalu navedi se da je „Penzin posvećen pitanjima trećeg doba – svim oblastima života starijih ali i generacijskoj saradnji i podizanju svesti o tome da je starenje prirodan proces, da su stari važan deo društva i da prema ovoj temi tako treba da se odnose i pojedinac i društvo u celini”⁷. Sadržaj koji se prepliće i nadopunjuje, kako se navodi, podeljen je u zasebne celine. Pored *Vesti* i *Isplate penzija*, tu je i *Katalog „Tefter”* koji grupiše kontakte velikog broja javnih, privatnih i nevladinih aktera, institucija, preduzeća i udruženja, poput: apoteka⁸, banja i spa centara, bolnica i klinika, domova za stare, domova zdravlja i ambulanti, Fond PIO, medicinskih aparat, oprema, ordinacija (specijalističkih), osiguranja i ličnih finansija, pogrebnih usluga, pomoći i nege starih lica, turizma, udruženja i klubova penzionera, zdrave hrane i dijetetike, razno. *Magazin „Godine”*, kojem pripada i rubrika *Ljubav i seks u poznim godinama* koja će biti predmet analize, sadrži i sledeće celine: Čovek i smrt, Dom i stanovanje, Društvo, Ekonomija, Generacije 20. i 21. veka, Istorija, Penzija, Porodica, Srbija, Svet, Tehnologija i obrazovanje, Umetnost, Zdravlje, Zemlje bivše Jugoslavije, Život i godine. Zasebnu celinu čini odeljak *Draganova nagrada* posvećen nagradnom konkursu za najbolji putopis starijih gde se objavljuju priče i pesme nagrađenih i drugih autora koji su učestvovali na konkursu.

Od podataka koje autori izdvajaju, važno je ukazati i na one koji se odnose na posećenost. Od osnivanja portala, do početka 2021. godine, kako se navodi, „Penzin je posetilo skoro pet miliona ljudi. Svakog meseca, u proseku, oko 100.000 čitalaca nađe razloga da poseti stranice Penzina”. Među odabranim komentarima, nalazi se ilustrativni iskaz starije Novosađanke: „*Nema tog zlata, što bi me više obradovalo, nego taj internetski prozor u svet, jer malo ko u 83. godini života doživi takvo zadovoljstvo!*” Drugi izdvojeni komentar je sa sajta Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za ljudska prava tj. iz izveštaja o položaju starijih osoba u Srbiji:

Kao primer dobre prakse primene Nacionalne strategije o starenju, želimo da navedemo uspostavljanje portala Penzin koji ima značajnu ulogu u informisanju starijih građana o pitanjima u vezi sa ostvarivanjem njihovih prava, kao i načinima za rešavanje svakodnevnih potreba. Uspostavljanjem ovog portala došlo je do značajnog poboljšanja inkluzije starijih osoba u Srbiji, mada se ne mogu zanemariti ni drugi izvori informacija na internetu (veb stranice ministarstava, ustanova za zdravstvenu i socijalnu zaštitu, humanitarnih i nevladinih organizacija itd) koje su, pružanjem određenih informacija, doprinele uključivanju starijih osoba u društvo.⁹

Na osnovu datih podataka, jasno je da se radi o portalu koji ispunjava ambiciju u otvaranju svakovrskih tema, te da pruža najširi obuhvat informacija ne samo starima, nego i članovima njihovih porodica, ali i drugim zaintereso-

7 <https://www.penzin.rs/penzin-o-nama/>

8 Autori navode da je redosled određen prema abecednom redu, ne prema važnosti i čitanosti

9 <https://www.penzin.rs/penzin-o-nama/>

vanim pojedincima. U tom obilju, našla se i tema seksualnosti u starosti koja otvara čitav niz podtema, ali i vraća na početno stajalište o važnosti, upravo, u ovoj dobi. Značaj teme ogleđa se najpre u tome što je potrebno demontirati ustaljeno shvatanje društva i starijih osoba da su stariji aseksualni, te apostrofirati da se seksualne potrebe i osećanja nastavljaju i u poznijim godinama (Griggs 1978). Važno je pokazati da su seksualna osećanja i ponašanja bitan deo života starijih, tim pre što seksualna aktivnost i zadovoljstvo starijih i dalje bivaju tabuisani pri čemu se „seksualna želja često smatra nepostojećom, nevažnom ili čak problematičnom” (Lancaster 2023). Međutim, seksualnu aktivnost ne zadržavaju svi stari (Griggs 1978, 1353). Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji, na seksualnost združeno utiču biološki, psihološki, društveni, ekonomski, politički, kulturni, pravni, istorijski, religijski i društveni faktori, čemu je važno dodati i to da se „seksualnost doživljava i izraževa u obliku misli, fantazija, želja, uverenja, stavova, vrednosti, ponašanja, praksi, uloga i odnosa. Seksualnost, dakle, obuhvata mnoge dimenzije, ali neće svaka osoba nužno osećati ili doživljavati svaku od njih...” (Mejdouli et al. 2023, 77). Mnogi ometajući faktori, koji su pocrtani i u komentarima korisnika koji će biti analizirani, mogu se svesti na zdravstvene, ekonomske ili pak na one koji nastaju usled gubitka partnera, privatnosti i slično. Ipak, na drugoj strani tj. kod starijih ljudi koji ne prolaze kroz neku od opisanih kriza postoji dovoljno preduslova da se očuva seksualnost u nekoj od formi, dok kod ostalih starih ostaje prostor da se kroz priču o seksualnosti i seksualnim odnosima progovori o vladajućim stavovima, vrednosnom sistemu, vlastitom iskustvu, ali i o drugim problemima, naizgled udaljenim od glavnog tematskog toka.

Članci na sajtu Penzin

Sadržaj portala, predviđen za analizu, objavljivan je od maja 2013. do juna 2024. i podrazumeva trideset članaka koji se nalaze u pomenutoj rubrici. Njima je, zbog naknadne analize recepcije, prisajediljeno još desetak članaka, iste tematike, koji su pronađeni pretraživanjem Facebook stranice i drugih celina na portalu. Članke je moguće tematski grupisati, s tim da će na ovom mestu biti pobrojani hronološkim redom tj. prema objavljivanju u toku godina kako bi bilo moguće uputiti u to kada i u kojoj meri su pojedine teme postajale važne. Tako, prvi članak iz 2013. godine, upravo, nosi naslov „Ljubav i seks u poznim godinama”¹⁰. U istoj godini prate ga i članci: „Brak koji traje preko osam decenija”¹¹; „Hju Hefner, preduzetnička ikona 20. veka”¹²; „Domovi za stare brane pravo na seks”¹³ i „Seksulani život posleratne generacije”¹⁴. Već 2014. godini

10 <https://www.penzin.rs/magazin-godine/ljubav-i-seks-u-poznim-godinama/page/3/>

11 <https://www.penzin.rs/brak-koji-traje-preko-osam-decenija/>

12 <https://www.penzin.rs/hju-hefner-preduzetnicka-ikona-20-veka/>

13 <https://www.penzin.rs/staracki-domovi-brane-pravo-na-seks/> – 26.6.2012.

14 <https://www.penzin.rs/seksulni-zivot-posleratne-generacije/>

objavljeno je jedanaest članaka: „Seksualni odnosi ne prestaju usled nedostatka želje”¹⁵; „Rekli su o ljubavi i/u godinama”¹⁶; „Neverni smo jer tragamo za drugim sopstvom”¹⁷; „Polne bolesti kod starih – 4 faktora epidemije”¹⁸; „Gerontofilija kao seksualni poremećaj”¹⁹; „Ljubavna priča iz Ivanjice”²⁰; „Za dame – 9 načina da povećate libido”²¹; „Potreba za „sobama ljubavi” u domovima za stare”²²; „Da poželim da sam konj ili Da seksu u domovima za stare”²³; „Vibrator u domu za stare”²⁴; „Stariji misle da nisu u opasnosti od HIV-a (i greše!)”²⁵. Četrnast članaka objavljeno je 2015. godine: „Otvoreni brak, prevara i frojdovska dečja ljubomora u nama”²⁶; „Seks postaje (malo) češći posle „zlatne svadbe””²⁷; „Hollywoodske zvezde govore o seksu posle 70. godine”²⁸; „Internet pornografija: Vodič za besplatno i bezbedno uživanje”²⁹; „Zaljubljeni: Norvežanka (92) i Šveđanin (87) pobešli iz doma za stare”³⁰; „10 stvari koje vam niko nije rekao o seksu u trećem dobu”³¹; „Britanija: tajni seksualni život baka i deka”³²; „Danska: Rodna ravnopravnost i prava žena”³³; „Seksualnost starice”³⁴; „Pilula za podsticaj seksualne želje kod žena uskoro u prodaji”³⁵; „Zlatnu svadbu zajedno proslavilo 79 parova u Boru”³⁶; „Bekstvo iz doma za stare zbog zabranjene ljubavi pokreće niz pitanja”³⁷; „Tajne ljudi koji su u braku 50 godina”³⁸. „Nova potvrda da domovi za stare brane starima pravo na seksualne odnose”³⁹. „Seks

15 <https://www.penzin.rs/seksualni-odnosi-ne-prestaju-usled-nedostatka-zelje/>

16 <https://www.penzin.rs/rekli-su-o-ljubavi-iu-godinama/>

17 <https://www.penzin.rs/neverni-smo-jer-tragamo-za-drugim-sopstvom/>

18 <https://www.penzin.rs/polne-bolesti-kod-starih-4-faktora-epidemije/>

19 <https://www.penzin.rs/gerontofilija-kao-seksualni-poremećaj/>

20 <https://www.penzin.rs/ljubavna-prica-iz-ivanjice/>

21 <https://www.penzin.rs/za-dame-9-nacina-da-povecate-svoj-libido/>

22 <https://www.penzin.rs/potreba-za-sobama-ljubavi-u-domovima-za-stare/>

23 <https://www.penzin.rs/da-pozelim-da-sam-konj-ili-da-seksu-u-domovima-za-stare/>

24 <https://www.penzin.rs/vibrator-u-domu-za-stare/>

25 <https://www.penzin.rs/stariji-misle-da-nisu-u-opasnosti-od-hiv-a-i-greše/>

26 <https://www.penzin.rs/otvoreni-brak-prevara-i-frojdovska-dečja-ljubomora-u-nama/>

27 <https://www.penzin.rs/seks-postaje-malo-česci-posle-zlatne-svadbe/>

28 <https://www.penzin.rs/hollywoodske-zvezde-govore-o-seksu-posle-70-godine/>

29 <https://www.penzin.rs/internet-pornografija-vodic-za-besplatno-i-bezbedno-uzivanje/>

30 <https://www.penzin.rs/zaljubljeni-norvezanka-92-i-svedanin-87-pobešli-iz-starackog-doma/>

31 <https://www.penzin.rs/10-stvari-koje-vam-niko-nije-rekao-o-seksu-u-trecem-dobu/>

32 https://www.penzin.rs/britanija-tajni-seksualni-zivot-baka-i-deka/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAR2AC1purzw7hQW5tH_AqllPaa7qjHo8pes6Sjc8eJZvfCuYSoXGLTDj4aM_aem__YZPC57IVJ3J6aW0Su51XA

33 <https://www.penzin.rs/danska-rodna-ravnopravnost-i-pravo-zena-na-starenje/>

34 <https://www.penzin.rs/seksualnost-starice/>

35 <https://www.penzin.rs/pilula-za-podsticaj-seksualne-zelje-kod-zena-uskoro-u-prodaji/>

36 <https://www.penzin.rs/zlatnu-svadbu-zajedno-proslavilo-79-parova-u-boru/>

37 <https://www.penzin.rs/bekstvo-iz-doma-za-stare-zbog-zabranjene-ljubavi-pokrece-niz-pitanja/>

38 <https://www.penzin.rs/tajne-ljudi-koji-su-u-braku-50-godina/>

39 <https://www.penzin.rs/nova-potvrda-da-domovi-za-stare-brane-starima-pravo-na-seksualne-odnose/>

je zdrav za starije žene, a štetan za starije muškarce⁴⁰; „Stariji par na fotografijama inspirisan filmom „Beležnica“⁴¹; „Zašto seks postaje bolji sa godinama“⁴² članci su iz 2016. godine. Članak pod naslovom „Seksualni odnosi ključni za duži život?“⁴³ objavljen je 2017. godine. Dve godine kasnije objavljen je članak pod naslovom „Seks nakon 50. može biti najbolji ikad“⁴⁴. „Prekogranicna ljubav dvoje starih u doba korona virusa“⁴⁵ članak je iz 2020. godine. Naredne godine objavljen je članak pod naslovom „Brak je lakši u starosti: Manje borbe, više smeha“⁴⁶. Najzad, i tekuće godine objavljeno je više članaka: „Broj odnosa u toku sedmice u zavisnosti od godina“⁴⁷; „Samo šest sekundi – za poljubac i srećan, zdraviji i duži život“⁴⁸, „Veteran Drugog svetskog rata (100) oženio svoju ljubav (96)“⁴⁹.

Na osnovu naslova, moguće je utvrditi da postoji široka tematska orijentacija, kao i to da je u prve tri do četiri godine objavljeno najviše članaka. Potonji podatak valja sagledati u svetlu toga da je veliki broj tema iscrpljen u početnom periodu, te da se kako kreatori portala navode ove teme „periodično zavrte“. Takođe, vreme pandemije korona virusa mogao je uticati na to da se teme koje obrađuju ljubav, brak, seksualnost, pornografiju itd. potisnu u drugi i treći plan usled zaoštavanja krize koja je stare pogodina možda i u najvećoj meri na više razina (više u: Milosavljević 2021). Međutim, postaje primetno i to da se ove teme vraćaju u žižu u protekle dve godine tj. nakon jenjavanja problema vezanih za virus.

U tematskom smislu, moguće je izdvojiti pojedine celine kao što su: brak, zdravlje i seksualnost, nekada, razdeljenu za mušku i žensku; kao i teme koje se razmatraju u ključu života u domovima za stara lica. Kada je reč o temama koje se odnose na brak, one uglavnom tretiraju pitanja: gubitka supružnika, savete za uspešan i dugovečan brak, nove brakove, preljubu itd. Teme koje se odnose na zdravlje i seksualnost skreću pažnju na to da se seksualnosti, neretko, pristupa kao tabuisanoj temu kojom se diferencira ljudsko ponašanja na tzv. normalno i ono koje to nije. Pored ovih tema, tu su i druge koje se tiču: tajnosti seksa, različitih seksualnih statistika, gerontofilije, pornografije, polno prenosivih bolesti, poboljšanja seksa s godinama, te dugovečnosti za koju je zaslužan seksualni život, sve do internet upoznavanja. Zanimljivo je i to da se teme vezane za seks i žene, u značajnoj meri, koncentrišu na pitanja povećanja libida, menopauze, tzv. roze pilule, seksualnosti u najstarijoj dobi i zdravlja gde se naglašava pozitivna uloga seksa u psihofizičkom statusu starijih žena. Pored

40 <https://www.penzin.rs/seks-je-zdrav-za-starije-zene-a-stetan-za-starije-muskarce/>

41 <https://www.penzin.rs/stariji-par-na-fotografijama-inspirisan-filmom-beleznica/>

42 <https://www.penzin.rs/zasto-seks-postaje-bolji-sa-godinama/>

43 <https://www.penzin.rs/seksualni-odnosi-kljucni-za-duzi-zivot/>

44 <https://www.penzin.rs/seks-nakon-50-moze-biti-najbolji-ikad/>

45 <https://www.penzin.rs/prekogranicna-ljubav-dvoje-starijih-u-doba-koronavirusa/>

46 <https://www.penzin.rs/brak-je-laksi-u-starosti-manje-borbe-vise-smeha/>

47 <https://www.penzin.rs/broj-odnosa-u-toku-sedmice-u-zavisnosti-od-godina/>

48 <https://www.penzin.rs/samo-sest-sekundi-za-poljubac-i-srecan-zdraviji-i-duzi-zivot/>

49 <https://www.penzin.rs/veteran-drugog-svetskog-rata-100-ozenio-svoju-ljubav-96/>

opšte ocene o tome da je seksualni život prisutan u starijoj dobi, da je poželjan i blagotvoran, postoje i članci koji naglašavaju štetnost kada su muškarci u pitanju tj. koji ukazuju na pojedne zdravstvene rizike usled odnosa, uz obavezne napise i o vijagri. Posebnu tematsku celinu čine članci koji su posvećeni domskoj populaciji i donošenju priča o parovima koji zbog ljubavi beže iz domova, te naglašavanju trenda zabrane upražnjavanja seksualnih odnosa, kao i pitanja potrebe otvaranja tzv. soba ljubavi u sklopu domova, kao i obezbeđivanja određenih seksualnih pomagala. Kovid 19 doneo je dodatne izazove za stare, naročito za parove koji žive odvojeno tj. po principu LAT (Living apart together) što je, takođe, registrovano u člancima.

Najzad, važno je naglasiti i to da su članci mahom preuzeti sa nekog od inostranih izvora, ali da ima i autorskih poput vodiča kroz internet pornografiju tj. uputstava o „besplatnom i bezbednom uživanju”. Dalje, pored inostranih priča, tu su i pojedine domaće koje se uglavnom tiču saveta za uspešan brak i dugovečnost bračnih odnosa, što može imati određena kulturološka utemeljenja i obrazloženja. Kada je reč o prevodima inostranih članaka, najčešće je reč o onima koji se pozivaju na istraživanja sa univerziteta u npr. Torontu, Čikagu, Minesoti, Kaliforniji itd. ili pak Instituta Kinsi; te o člancima objavljenim u časopisima: *Psychology Today*, *Journal of Medical Ethics*, *American Journal of Medicine* i slično, koji karakteristično otvaraju veliki spektar tema i pitanja koji izlaze iz bračnih okvira.

Penzin na Facebook-u

U središtu analize, kao što je naglašeno, nalazi se recepcija članaka korisnika Facebook stranice portala Penzin. Na njoj je korisnicima pružena prilika da komentarišu članke koji se tiču konkretne teme, čime je postalo moguće ne samo steći uvid u mišljenja, stavove i vrednosti onih koji postavljaju komentare, nego i u pojedine prakse starijih na internetu. Polazeći od toga da je upotreba Facebook-a motivisana dvama ključnim potrebama: potrebom da se pripada i potrebom samopredstavljanja (Nadkarni and Hofmann 2012) biće moguće, makar delimično, odgovoriti na pitanje kako ova društvena mreža izlazi u susret potrebama starijih korisnika, naročito, kada je u pitanju tema o kojoj se „tradicionalni” ne govori ili se to pretežno čini na degradirajući način u odnosu na ljude koji ispoljavaju seksualne aspiracije i zainteresovanost i nakon fertile faze života. Uz to, biće moguće ukazati i na koji način se to čini i o čemu se sve progovara dok se govori o seksu u poznijoj dobi.

Ova društvena mreža, od 2006. godine, dostupna je svakom korisniku starijem od trinaest godina čime je omogućeno udruživanje u virtualne zajednice po više osnova, a kao značajno trebalo bi istaći i to da su na profilima najčešće „prisutni verodostojni podaci o imenu, poreklu i afinitetima upravo stoga što se najviše kontakata uspostavlja na osnovu veza u realnom životu, te su i podaci proverivi” (Gordić Petković 2010, 156). Ova konkretna okolnost važna je,

naročito, kada se radi o ispoljavanju stavova koji, pretpostavljeno, idu mimo uspostavljene društvene matrice koja je u datom slučaju dvostruko opterećena. Sa jedne strane, reč je o potiskivanju iz javne sfere otvorenog govora o seksualnosti – ne nužno starijih i ne nužno o seksualnosti u starosti – dok je, sa druge strane, potrebno naglasiti i to da su stariji kao društvena grupa manje prisutni u medijskom prostoru (više u: Perišin i Kufrin 2009). Iz datih razloga, društvena mreža tj. stranica specijalizovanog portala ispostavlja se kao mesto na kojem je *primereno* ispoljiti mišljenje, koje se ili često prečuje jer predstavlja mišljenje starijih, ili tretira kao neprikladno kada se ono odnosi na seksualna ponašanja, upravo, u starosti. Društvene mreže, budući da okupljaju ljude u zajednicu prema sličnim interesovanjima – kao što je reč u konkretnom slučaju, pri čemu se ne tvrdi da su korisnici isključivo starije osobe – pružaju, dakle, mogućnost iskazivanja sopstvenog mišljenja tamo gde je ono poželjno i gde biva, na različite načine, podstaknuto. Pritom, valja naglasiti i to da se ne radi o unisonom mišljenju bez obzira na pojedine sličnosti korisnika koje mogu biti, u ovom slučaju, generacijske ili prema poreklu i pripadanju istom kulturnom kontekstu.

Šire gledano, priliku da se uključe u svakodnevnu komunikaciju koja kao ključne karakteristike ima interaktivnost, veliku brzinu, prezasićenost informacijama, novo značenje pojmova „vremensko i geografsko ograničenje”, globalno umrežavanje, primenu informaciono-komunikacijskih tehnologija (Vučenović 2011, 261), stekli su i stariji korisnici korišćenjem novonastale situacije u kojoj „komunikacijsku moć (makar potencijalo) dobijaju obični ljudi, koji mogu ukoliko žele i imaju određen nivo tehničke opremljenosti i znanja da se oglase u onlajn okruženju” (Ninković Slavnić 2019, 498). Na ovaj način, oformljuje se publika, koja podrazumeva „manju ili veću grupu ljudi koja određene sadržaje konzumira, učitava u njih svoja znanja, može da učestvuje i da određeni doprinos ovom sadržaju” (Vučenović 19, 265) što je karakteristično i za grupu čiji će komentari biti predmet analize. Međutim, ukoliko „publiku posmatramo kao primaoca poruke, što ona svakako jeste, onda u obzir treba da uzmemo i kompleksan proces u kome primalac konstruiše značenja za sebe” (Vučenović 2011, 263) ali i one uticaje koji potpomažu ili otežavaju da se konstruisana značenja povratno plasiraju u javnom prostoru, o čemu će kasnije biti više reči. Opšta ocena jeste da je publika postala aktivnija sa nastankom novih medija do te mere da zauzima poziciju komunikacionog centra (Kleut 2019, 523), pri čemu najveći stepen interaktivnosti i korisničke kontrole nad društvenom interakcijom, tekstom i tehnologijom nastaje onda kada pojedinac stvori i javno distribuira poruku” i kada nastaje raznovrsni sadržaji koji stvaraju korisnici tzv. *user generated content* (Kleut 2019, 524). Tako, dalja analiza ide upravo ka datim sadržajima, ali i ka pojedinim praksama u kreiranju, a koje dolaze od starijih korisnika interneta – ranije naviknutih na određena postupanja kada su mediji u pitanju, o kojima je već bilo reči.

Ostajući u domenu antropologije koja, takođe, publiku tretira kao aktivne učesnike (više u: Banić and Gačanović 2024, 268) komentarima će biti pristupljeno kao specifičnoj etnografiji koja može da odgovori na ranije formu-

lisana pitanja, ali i da formuliše neka nova. S tim ciljem, dobijena građa biće podeljena u nekoliko segmenata i to, upravo, prema kriterijuma tipa i stepena reakcije na određen sadržaj čime se, naknadno, biti moguće uputiti i u značaj određenih tema.

U prvu grupu sadržaja izdvojeni su oni koji su korisnike potakli da odreaguju, ali bez ostavljanja komentara. U ovim slučajevima o recepciji možemo suditi isključivo na osnovu tzv. lajkova, drugih reakcija tj. emotikona i deljenja sadržaja koji impliciraju afirmativno stajalište u odnosu na pojedine teme koje su donosili članci, poput: „Neverni smo jer tragamo za sobom”; „Polne bolesti kod starijih – 4 faktora epidemije”; „Ljubavna priča iz Ivanjice”; „Otvoreni brak, prevara i frojdovska dečja ljubomora u nama”; „Internet pornografija: Vodič za besplatno i bezbedno uživanje”; i najzad „Pilula za podsticaj seksualne želje kod žena uskoro u prodaji”. Karakteristično za ovu grupu članaka jeste to da se broj pozitivnih reakcija kretao od dve do sedamnaest, uz po neko deljenje.

Drugu grupu čine članci koji su uz tipične reakcije bili povod i za ostavljanje komentara koji, iako, nisu razvili dublju diskusiju, jesu skrenuli pažnju na probleme koji su i širi i kompleksniji od onih vezanih za seks i seksualnost u starosti. Jedna od apostrofiranih tema ticala se braka kao potencijalnog garanta blagostanja bračnih partnera. Tekst pod naslovom „Brak je lakši u starosti: Manje bore, više smeha”⁵⁰ donosi rezultate longitudinalne studije Berkli Univerziteta u Kaliforniji i razjašnjenja „paradoksa kasnog života” koji ukazuje na to da „pored toga što su doživeli da izgube članove porodice i prijatelje stariji ljudi koji su u stabilnim brakovima relativno su srećni i doživljavaju manji nivo depresije i anksioznosti”. Sa druge strane, dvadeset tri emotikona i komentari čitalaca akcenat stavljaju na težinu bračnih odnosa uz karakteristično samoprezentovanje putem humora⁵¹. Humor, međutim, ne znači nužno neslaganje. Nekada ukazuje na drugačija iskustva, ali mnogo češće ukazuje na druge društvene probleme ili, pak, na formu ejdžizma koji ispoljavaju i stari u odnosu na druge stare, ne isključivo mlađi. Ostajući u domenu prvog, kao dominantan problem izdaja se nezadovoljavajući zdravstveni sistem na koji ukazuju komentari članka „Seksulani odnosi ključni za duži život?”⁵² koji donosi rezultate istraživanja telomera – Univerziteta Kalifornija u San Francisku iz 2017. godine – proteina na krajevima hromozoma koji utiču na dužinu života, a na koje potencijalno utiču seksualni odnosi. Trideset različitih emotikona, od slaganja, čuđenja do smeha, i pre svih malobrojni ali fokusirani komentari ukazuju, upravo, na potrebu da se iskaže nezadovoljstvo zdravstvenim sistemom. Tako jedan od njih, glasi:

50 <https://www.penzin.rs/brak-je-laksi-u-starosti-manje-borbe-vise-smeha/>

51 Dragačija vrsta odgovora javlja se u vezi sa tekstovima „Tajne ljudi koji su u braku 50 godina” – gde se u komentarima naglašava: ljubav, poštovanje, tolerancija, razumevanje potrebe drugog kao osnova za uspešan brak. U komentaru povodom teksta „Samo šest sekundi – za poljubac i srećan, zdraviji i duži život” ističe se slaganje ali i naglašava težina problema gutitka partnera, o čemu će još biti reči.

52 <https://www.penzin.rs/seksualni-odnosi-kljucni-za-duzi-zivot/>

DOKLE BRE DA OVAJ MINISTAR ZDRAVLJA LONCAR OBMANJUJE GRADJANE.EVO JA MU DAJEM BROJEVE TELEFONA DOMA ZDRAVLJA U ZARKOVU JA CU MU DAM STA OCE.ALI DA NE ZOVEONAJ NJEGOV BROJ NEGO STO SAM JA DOBIO.NAJGORI DOM ZDRAVLJA JE U ZARKOVU I BANOVOM BRDU SVE SAME LAGARIJE SLUSAM NA TV I CITAM SNS NOVINE SVE PA OVO JE NEVEROVATNO DA NE-MOGU DA DOBIJEM VEZU DOMA U ZARKOVU ZA RECEPTE E MOJ LONCARU DE DCE TI DUSA.DVA INFARKTA SAM IMAO.⁵³

Drugi komentar se, pak, nadovezuje na naslov teksta „Seksualni odnosi ključni za duži život? i u potvrdom maniru nedorečenošću ispoljava isto nezadovoljstvo: „*Naravno da su ključni! Zato nas vlast uredno...*”⁵⁴ I reportaža pod naslovom „*Prekograniczna ljubav dvoje starijih u doba koronavirusa*”⁵⁵, o vremensnom paru koji se viđao na nemačko-danskoj granici, s osamdeset dva lajka i emotikona koji označavaju ljubav te četiri deljenja, ali i samo dva komentara potvrđuju potrebu da se progovori i o lošem iskustvu, ovoga puta vezanog za period izolacije građana starijih od šezdeset pet godina, tokom vanrednog stanja usled korona virusa: „*Kod nas bi oni u bajbokanu posto nemaju para za svakodnevno hapsenje pa da vidis kako bi zaboravili na ljubav*”⁵⁶.

Zasebnu temu podrazumeva i život u domu za stare kroz obrađivanje problema vezanih upravo za seksualne odnose. „Nova potvrda da domovi za stare brane starima pravo na seksualne donose”⁵⁷, uz izražavanje jedanaest lajkova, čuđenja i tužnih reakcija, beleži i komentar „*mozda se plase da ne „prosire porodicu”?* Njime se, naime, apostrofira ustaljeno viđenje seksualnih odnosa u starosti kao nesvrhovitih budući da ne vode zasnivanju porodice i rađanju dece s čim se osoba koja komentariše ne mora nužno slagati, ali ga jasno potcrtava. Druga tema u vezi sa životom u domu otvara bekstvo iz doma kao ne potpuno neuobičajenu pojavu. Tekst pod naslovom „*Zaljubljeni: Norvežanka (92) i Šveđanin (87) pobjegli iz staračkog doma*” pratilo je četrdeset sedam lajkova, ali i komentar: „*kako ga obrlati tako mladađanog*”⁵⁸ koji ostavlja utisak ejdžizma koji stariji ispoljavaju prema starijima; dok drugi komentar ističe ranije potcrtanu skeptičnost starijih korisnika interneta: „*ko postavlja slicice i izmišlja tekst, malo zajebao*”⁵⁹ što ukazuje i na ispoljavanje slobodnije komunikacije u javnom prostoru koji se povremeno oslanja na psovke kao generacijski nespecifične.

Treću grupu čine članci oko kojih se razvija najživlja diskusija često praćena oprečnim stavovima, ali i proširivanjem fokusa na druge pojave u društvu koje pojedini korisnici ocenjuju kao negativne. Ono što ove članke međusobno

53 <https://www.facebook.com/penzin.rs> – 04.08.2017.

54 <https://www.facebook.com/penzin.rs> – 04.08.2017.

55 <https://www.penzin.rs/prekograniczna-ljubav-dvoje-starijih-u-doba-koronavirusa/>

56 <https://www.facebook.com/penzin.rs> – 23.04.2020.

57 <https://www.penzin.rs/nova-potvrda-da-domovi-za-stare-brane-starima-pravo-na-seksualne-odnose/>

58 <https://www.facebook.com/penzin.rs> – 08.07.2015.

59 <https://www.facebook.com/penzin.rs> – 08.07.2015.

dovodi u istu ravan, međutim, jeste tretiranje teme seksualne aktivnosti do najdublje starosti.

Članak pod naslovom „Broj odnosa u toku sedmice u zavisnosti od godina” donosi informacije o istraživanjima Instituta Kinsi prema kojem se učestalost seksualnih odnosa dramatično smanjuje tokom godina. Međutim, „to ne znači i da se seksualni nagon sa godinama smanjuje, nego da stres, porodične obaveze i fizički izazovi neretko sprečavaju starije ljude da češće imaju odnose”⁶⁰. Stavovi korisnika, iako različiti, naglašavaju neke od problema, koji se ne tiču isključivo seksualne disfunkcije koja je neretko razume kao podrazumevajuća:

Imati voljenog partnera kraj sebe mnogo znači...za sve pa i za seks.Ali...nažalost neko izgubi partnera pa ne želi.noviu zajednicu onda se povlači,drugi nemaju kraj sebe partnera koga vole jer brak uđe u neku kolotečinu pa smuču da se sa tom osobom legne u krevet.Ima žena koje zbog starosti i izostanka hormona ne žele seks dok ih starci jure i mrcvare da dokažu sebi da su još dase .Ima svašta.Najlepse je voleti nekog,tada i samo.milovanje,zagrljaj i.poljubac mnogo znače....Samo . .najlepše doba ne sme da se propusti....kajanje kasnije ne gine.

najlepše doba moze da se propusti iz raznih razloga,niko ne zna šta ga čeka,a to Ne Smes nesto u životu ne pije vodu.Ljudi žive život koji moraju a ne koji bi trebalo ili koji žele i koji je prema godinama pripada

Različita gledišta mogla su se pročitati i kroz komentare članka „Seks nakon 50. može biti najbolji ikad”⁶¹ koji navodi neke od problema skopčanih s padom libida, ali i naglašava činjenicu da seks nije samo snošaj, te da postoje i druge perspektive i načini, ali i pojedine olakšavajuće okolnosti koje dolaze s godinama. Neki od korisnika podelili su sa ostalima da ih ovakva tema zabavlja ili su članak ocenili poučnim, sve do potrebe da se naglase egzistencijalni problemi koji se postavljaju ispred onih vezanih za seksualnost:

Mozda da penzionerke imaju penzije Danice Draskovic a njihovi partneri Vuka Draskovica pa od dosade ne znaju sta.ce .ovako je tema smesna ...jos nam samo ale fale.⁶²

Diskusije koje su se razvijale, međutim, nisu podrazumevale učešće isključivo korisnika, nego i admina koji je u, najmanje, dva navrata pozivao na „narodnu” prema kojoj je seks sirotinjska zabavu pa je, kao takva, dostupna i najstarijima. Prvi primer odnosio se na članak „Seks nakon 50. može biti najbolji ikad” i komentar: *Čini se, draga Ljubice, da niste čuli za pojam „sirotinjska zabava”* što nije naišlo na odobravanje. Drugi je, pak, sadržajniji i deo je diskusije koja se razvila povodom članka „10 stvari koje vam niko nije rekao o

60 https://www.penzin.rs/broj-odnosa-u-toku-sedmice-u-zavisnosti-od-godina/?fbclid=IwY2xjawEYNuFleHRuA2FlbQIxMQABHcgGhdvXDugdZEWq80e5P0E6U-huqSeJuTe9s-oWerufBxrZDWuCVqckeA_aem_NZ4_jZFDPyL1fjtZ9sKwsQ

61 <https://www.facebook.com/penzin.rs> – 11.03.2019.

62 <https://www.facebook.com/penzin.rs> – 11.03.2019.

seksu u trećem dobu”⁶³ na prethodni komentar o tvorcu „naučne fantastike” da je seks u starosti dobar kao što članak sugeriše. Penzin odgovara:

„Bogovi lično” il priroda, ali svakom je dostupno, bez obzira na materijalno stanje i godine života. Što bi se i na ovim prostorima reklo: „sirotinjska zabava”. A za život nisu dovoljne (iako znamo da su preko potrebne) samo pare. Penzin ne postoji da bismo kukali, nego da bismo se borili. Za pravo na pravo. Pa koristili pravo ili ne, naša stvar 😊⁶⁴

Ovo je, ujedno, i članak koji je pobudio najveću diskusiju, što je podrazumevalo dvadeset šest komentara, dvadeset lajkova i drugih emotikona uz tri de-ljenja. Kao i neki prethodni, ovaj primer ukazuje na potrebu da se kroz pitanja vezana za seks u starijoj dobi progovori i o drugim problemima u društvu. Da bi njihovo dovođenje u vezu sa krovnom temom bilo razumljivo, potrebno je, u najkraćem, uputiti i u sam sadržaj teksta koji je izazvao oprečne komentare. Naime, reč je o rezultatima istraživanja objavljenog u *American Journal of Medicine* tj. o deset činjenica koje su se kretale od tvrdnji da seks pruža više zadovoljstva u starijoj dobi⁶⁵; preko toga da su stariji i iskusniji te da godine seksa sa istim partnerom povećavaju osećaj sreće; ali i pojedine uzroke koji mogu negativno uticati, poput: imperativa dobrog izgleda; promene partnera; nesanice; određenih fizioloških faktora kao što je smanjenje estrogena kod žena i duže vreme potrebno da se postigne stanje seksualne uzbuđenosti i užitka... Neki praktični saveti i razjašnjenja, uz preporuku da se o ovim bitnim pitanjima vezanim za kvalitet života u starosti potraži i pomoć lekara, u komentarima korisnika biva-ju povodom da se omeđe društvene pojave koje nisu uvek *čitane* na isti način. Tako rasprava koja je usledila, otkriva potrebu da se progovori o eksplicitnim scenama iz rijaliti programima na nacionalnim frekvencijama kao negativnom pokazatelju stanja u savremenom srpskom društvu koje je pratilo korisničko debatovanje oko toga da li se portal koji objavljuje ovakav članak može staviti rame uz rame sa televizijskom stanicom *Pink*; preko (ne)razumevanja seksa kao potrebe intelektualaca nasuprot neobrazovanih „seljaka”; neophodnosti ljubavi kao vezivnog elementa u seksualnom činu; promiskuiteta itd. Jedan od komentara, ipak, izdvaja se suprotstavljanjem konfliktnom maniru razvijene rasprave:

Zašto toliko žuci? Pa živi smo, a mnogi tu privilegiju nisu imali. Valjda još nešto iskre u životu imamo, osim borbe za goli život. I ta borba postaje jalova ako se u glavi odvija 24 sata dnevno. I izuzetno stresna, a stres je glavni okidač bolesti. Zato je potrebna distrakcija, ukrasti malo vremena za svoje uživanje, bez obzir ad ali je to knjiga, sport, šetnja, druženje, seks. Biće lakše boriti se i uspeti ako ste bar malo zadovoljstva u život uneli. Priznate sebi da volite sebe i d azaslужujete da vam bude lepo, da se osećate dobro, da se radujete i smežete. Makar sat-dva dnevno. I lakše ćete podneti svakidašnje muke i lakše rešavati probleme.

63 <https://www.facebook.com/penzin.rs> – 16. 6. 2023.

64 <https://www.facebook.com/penzin.rs> – 16. 6. 2023.

65 Ne nužno najstarijoj.

Ovaj komentar izdvojen je s namerom da se ukaže na to da se u diskusijama, bez obzira na tematski fokus, traži prostor da se o starosti progovori kao o borbi sa problemima koji su skupčani sa njom iz obilja razloga, kada se kao vododelnica neretko ispostavlja okolnost življenja u domu za stara lica nasuprom života u vlastitom domu, pri čemu je gotovo podrazumevajuće da će ranije stečena prava starijih ljudi biti potisnuta u oba slučaja. Kada je reč o institucionalnom zbrinjavanju, članak pod naslovom „Bekstvo iz doma za stare zbog ljubavi pokreće niz pitanja”⁶⁶ donosi, upravo, priču o dementnom devedesetjednogodišnjaku koji, iako je slabo pokretan, beži sa prvog sprata doma da bi stigao do sedamdesetsedmogodišnje partnerke s kojom je bio u vezi pet godina. Pitanje koje je na ovom mestu postavljeno ticalo se granice između dobrobiti dementne osobe i ugrožavanja prava, budući da starateljstvo nad ovim starijim muškarcem ima ćerke koja je protiv veze svoga oca. Šezdeset jedna reakcija na ovaj tekst i nekoliko komentara ukazuju na značaj teme koja se, karakteristično, širila i u drugim pravcima na suprotstavljen način. Tako, jedan od komentara ukazuje na potrebu da se stara osoba koja, dokazano, ne može ispravno da rasuđuje zaštititi od predatora:

Ovo je jako zanimljiva tema. Koliko ja znam, staratelj se postavlja samo ako je u pitanju osoba koja je toliko obolela da nije u stanju sama da donosi odluke. Sud obavezno određuje vestacena. I onda se postavlja staratelj. Obično deca, ako ih ima. Kako će se oni ponasati prema svom roditelju u velikoj meri zavisi kako ih je taj roditelj vaspitao. S druge strane, ima popriličan broj sumnjivih likova koji su spremni sve da učine da obrlate nemoćnog starog čoveka zbog ostavštine. Ne prezaju čak ni od ulaska u brak zbog toga. Tako da je ovo jako osetljiva tema i ne bi trebalo odmah ujedati decu staratelje.

Drugi komentar u prvi plan stavlja jednom stečeno pravo da se raspoláže vlastitim životom – ne nužno samo aspektima vezanim za seks i seksualnost – kao pravo koje mora biti očuvano i u starosti, a koje se često i bez opravdanja dovodi u pitanje i ugrožava. Ovakve pojave detektuju i pojedina istraživanja vršena, upravo, u domovima za stare (up. Milosavljević 2019).

To što je neko star nije argument da njegova deca donose odluke umesto njega. Prvo star nije maloletan a nije ni retardiran. Zgrazavam se kad deca starih osoba u njihovo ime govore i odlucuju o najmanjoj sitnici. Sram da ih bude. Jedina geska starih je sto su oni to dozvolili, sto zaista pocinju da veruju u tu pricu „zato sto sam star nemam prava da odlucujem, nemam prava na adekvatno lecenje jer sta ce mi ionako sam star, nemam sta ja de da idem bilo gde star sam.” Jezivo.

Najzad, članak pod naslovom „Seks je zdrav za starije žene, a štetan za starije muškarce”⁶⁷ donosi rezultate istraživanja sprovedenog na Univerzitetu Mičigen koji sugerišu da je određene rizike po zdravlje muškaraca tokom seksualnog čina kao što su npr. kardiovaskularni problemi, dok žene mogu očekivati

66 <https://www.penzin.rs/bekstvo-iz-doma-za-stare-zbog-zabranjene-ljubavi-pokrece-niz-pitanja/>

67 <https://www.penzin.rs/seks-je-zdrav-za-starije-zene-a-stetan-za-starije-muskarce/>

manji rizik od oboljevanja od hipertenzije, primera radi. Dalje, valja dodati i to da samo žene koje imaju kvalitetan odnos sa muškarcem mogu računati na partnersku podršku, dok će muškarci pre dobiti partnersku podršku bez obzira na kvalitet veze⁶⁸. S druge strane, diskusija karakteristično apostrofira i druge probleme koji su skupčani sa predstavljenim rezultatima istraživanja. Pedeset jedan emotikon, dvanaest komentara i dvadeset deljenja idu u prilog tome da se radilo o provokativnoj temi kroz koju su korisnici progovarali i o menopauzi kao periodu koji pretpostavljeno ženu čini neraspoloženom za seks:

Po svim biološkim zakonima žene posle menopauze nemaju „gorivo” (tj. hormone) za seks. O kakvoj se ovde „nauci” radi?⁶⁹

Različiti komentari drugih žena, donekle uvredljivi, usledili su kao reakcija na izneto viđenje:

...sve je to povezano sa mozgom, sa našim mislima, željama...ne sa hormonima...

zena ako je zdrava nisu vazne godine ona uvek moze da legne i.... a kod tebe je mozda ponestalo goriva, strasti, zelje, ljubavi?!Ja sam u srecnom 37.god. braka i sve je u redu!!!

Drugi tok diskusije išao je u pravcu preljube u braku, koja je takođe bila tema povezana sa osnovnim tematskim okvirom:

Још нисам чула да је неки мушкарац умро за време сексуалног односа са својом женом, али са туђом – чула сам више пута јер им је много више стало да се покажу пред том туђом (њихова зна какви су, а неће ни да замери).

Nije napor niti vanljudsko zalaganje u pitanju, nego se u sred zanosa muškarac seti da bi i zakonita mogla seksa zatražiti večeras, pa ko veli bolje da me nema i kvrc, sveti Petar usliši molbu preko reda...

Наравоученије: Придржавај се десете Божије заповести: „Не пожели ништа што је туђе.”

Iz navedenih primera komunikacije, razvijene povodom objavljenih članaka, moguće je zaključiti da najveći broj komentara dolazi od starijih žena među kojima se karakteristično razvija diskusija zbog različitog gledišta na pojedine teme, ali i (ne)mogućnosti slaganja sa sadržajem iz iskustvenih razloga koji ne negiraju, nužno, potrebu za seksom, nego pre u prvi plan stavljaju gubitak partnera sa kojim bi data potreba mogla biti zadovoljena ili, pak, zdravstveno stanje kao faktor koji starije ljude lišava seksualnih odnosa. Potonja činjenica, stoga, iziskuje potrebu da se pravi razlika između korisnika tzv. treće i četvrte dobi. Zanimljivo je i to da se komunikacija često prebacuje u zonu humora koji ima zadatak da pošalje jasnu poruku o načinima na koji se neki sadržaj shvata ali i da, tipično, dovede komunikaciju do kraja bez otvorenog konflikta. Ipak, to

68 <https://www.penzin.rs/seks-je-zdrav-za-starije-zene-a-stetan-za-starije-muskarce/>

69 <https://www.facebook.com/penzin.rs> – 12.09.2016.

nije značilo da korisnice nisu bile spremne da provociraju, prozivaju, omalovažavaju, vređaju pa i psovkom uvrede nekoga ko ne stoji na istom vrednosnom ili iskustvenom stajalištu. Ovo se čini posebno zanimljivim budući da se radi o starijim ženama koje *slobodno* tj. konvencijama neopterećeno koriste dati komunikacijski resurs.

Kao druga važna karakteristika recepcije izdvaja se to da su emotikoni daleko prednjačili ispred ostavljanja komentara. Prema njihovoj prirodi, moguće je zaključiti da je većina onih koji su bili spremni da podele svoje reakcije, mišljenja, stavove i osećanja blagonaklona prema sadržaju koji su prethodno pročitali, a koji je podrazumevao veliki spektar tema vezanih za seksualnost. Ovaj tip komunikacije, bez ostavljanja komentara, može ići u prilog ranije istaknutom da stariji korisnici u većoj meri zadržavaju odgovornost prema izgovorenom tj. napisanom u javnom prostoru pod ličnim imenom i verodostojnim profilom⁷⁰. Uz to, bilo je dovoljno i komentara koji idu u prilog tome da stariji na internetu ne zadržavaju isključivo manje aktivnu ili potpuno pasivnu poziciju. Zanimljivo je i to da su najviše komentara isprovocirali, upravo, oni članci koji su za temu imali seksualne odnose u dubljoj starosti kao praktikovanu aktivnost. Iako nije bilo konsenzusa oko ove teme, kao dominantan utisak može se izdvojiti to da se ne radi o tabu temi kada su stariji u pitanju, te da je češći blagonaklon stav o ovoj ljudskoj potrebi. Razlike u poimanju pre mogu biti shvaćene kao razlike u starosnim kategorijama starijih, naješće korisnica, i nekim konkretnim životnim prilikama, poput zdravstvenih i udovičkih.

Najzad, kao dominantni zaključak valja izdvojiti to da su teme vezane za ljubav, seksualnost i seks u starosti bile povod da se progovori o društvenim problemima na mestu gde je mišljenje starih poželjno i podstaknuto reakcijama drugih članova formirane grupe ili intervencijom admina koji progovara u ime portala. Najčešće kritike korisnici su upućivali aktuelnoj vlasti videći je odgovornom za: njihovu nepovoljnu egzistencijalnu situaciju, stanje u zdravstvu ili, pak, medijskom prostoru koji prema njihovoj oceni ispoljava vrednosni sunovrat kroz propagiranje promiskuiteta. Još jedan problem našao je svoje mesto u komentarima, a ticao se bračne preljube kao ugrožavajućeg faktora. Ostajući u domenu bračnih tema, većina reakcija bila je takva da je isticala važnost imanja bračnog partnera iz mnogih pa i iz seksualnih razloga, te da je gubitak bračnog supružnika možda i glavni razlog za odustajanje od seksualnih odnosa.

Kao drugi bitan problem o kojem se progovara kroz diskusije, ističe se doživljaj gubljenja ranije stečenih prava – ne isključivo vezanih za seks i seksualnost. Reč je o: pravu na samostalno odlučivanje, prava na adekvatnu zdravstvenu brigu, prava na dostojanstvo i privatnost, čime se klatno od društvenih kreće ka privatnim problemima i zahvata različita područja života starijih ljudi.

70 Mada postoje i krajnje drugačiji primeri, kao što je navedeno.

Umesto zaključka

Na kraju, postaje važno odgovoriti na pitanje šta je to što stariji dobijaju kroz analizirani vid komunikacije, a da se ode korak dalje od zaključka da na ovaj način zadovoljavaju potrebnu pripadanja i samopredstavljanja? Uz navedeno, čini se naročito značajnim istaći to da putem konkretne Facebook stranice dobijaju prostor u kojem mogu da iskažu mišljenje koje bi, moguće je, na drugom mestu bilo smatrano izlišnim budući da dolazi od strane ljudi koji uvek iznova moraju da se bore za manje potisnutu poziciju u društvu, time i u medijskom prostoru. Drugi važan aspekt ogleda se u tome da im je na dati način pružena i prilika da progove o temama koje im, pretpostavljeno, ne pripadaju, a koje zapravo čine važan preduslov kvaliteta života u starosti. Međutim, jednako važno je naglasiti i to da oni tu priliku koriste češće da progovore o širem spektru problema koji ih više ili jednako pogađa kao i onaj vezan za pravo na slobodno ispoljavanje vlastite seksualnosti i seksualnih aspiracija, interesovanja i aktivnosti. Pisati o seksu i seksualnosti u starijoj dobi za korisnike, tako, postaje povod da se progovori i o donosiocima odkula koje kritikuju zbog zdravstvenog sistema, situacije u javnom medijskom prostoru, ali i zbog loše finansijske situacije koja pogađa penzionere.

Uključivanje u diskusije ostavljanjem komentara, pod imenom i prezimeom, ili pak ostavljanje emotikona i deljenje sadržaja, sa druge strane, vodi zaključku da se krovna tema, razdeljena ne veliki broj podtema, ne može smatrati tabu temom starih, nego mladih koji bi da se o pitanjima iz domena intimnog i privatnog drugih – starijih ljudi – pitaju i opredeljuju. Razlike u komentarima onih o čijoj se seksualnosti, spremnosti i sposobnosti radilo u sadržaju koji je distribuiran pitem portala i Facebook stranice, pre dolaze iz pojedinih iskustvenih gubitaka, od partnera do zdavstvenih preduslova, nego iz usvojene društvene perspektive koja ih definiše kao aseksualne ili amoralne. Ovako formirana zajednica, stoga, može, osnažiti one starije ljudi koji podležu pritiscima sredine da makar preispitaju vlastite potrebe ako ne i da ih zadovolje ako za to postoje objektivne prepreke.

Literatura:

- Baltezarević, Borivoje, Baltezarević, Radoslav i Vesna Baltezarević. 2018. Aktivnosti starijih osoba na onlajn društvenim mrežama. *Megatrend Revija* 15 (3): 157–172.
- Bandalović Gorana, Šugulj Vučica, Zorana i Marta Tanfara. 2022. ASPECTS OF INTERNET USE AMONG OLDER PEOPLE: SOCIOLOGICAL RESEARCH. *International Review* 1–2: 78–86.
- Biniok, Peter, Menke, Iris and Stefan Selke. 2016. „Social Inclusion of Elderly People in Rural Areas by Social and Technological Mechanisms”. In *Ageing and Technology*, In *Ageing and Technology*, edited by Ageing and Technology, 83, 117. Transcript Verlag.

- Csizmadia, Szilárd and Róbert Győri Szabó. 2015. Online Purchasing and the Elderly. *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici* 34: 73–94.
- Gallistl, Vera & Anna Wanka. 2022. The internet multiple – How internet practices are valued in later life. *International Journal of Ageing and Later Life* 15(2): 9–21. doi: 10.3384/ijal.1652–8670.4309
- Gordić Petković, Vladislava. 2010. FEJSBUK: KOMUNIKACIJA SA HILJADU LICA. *Norma* XV 2: 155–161.
- Griggs, Winona. 1978. Sex and the Elderly. *The American Journal of Nursing* 78 (8): 1352–1354.
- Kania-Lundholm, Magdalena & Helen Manchester. 2022. Ageing with digital technologies: From theory to agency and practice. *International Journal of Ageing and Later Life* 15(2): 9–21. doi: 10.3384/ijal.1652–8670.4309
- Khalaila, Rabia and Adi Vitman-Schorr. 2018. Internet use, social networks, loneliness, and quality of life among adults aged 50 and older: mediating and moderating effects. *Quality of Life Research* 27(2): 479–489.
- Kleut, Jelena. 2019. Od aktivne publike do pasivnih podataka: Dominantne konceptualizacije korisnika internet. *Sociologija* LXI (2019): 521–534. DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC1904521K>
- Lancaster, Karen. 2023. „Granny and the Sexbots An Ethical Appraisal of the Use of Sexbots in Residential Care Institutions for Elderly People”. In *Social Robotics and the Good Life: The Normative Side of Forming Emotional Bonds With Robots*, edited by Janina Loh and Wulf Loh, 181–207. Transcript Verlag.
- Манић, Љиљана и Јован Миљковић. 2022. Безбедност старијих на интернету. *Безбедности* 3: 120. 139. DOI: 10.5937/bezbednost2203120M
- Манић, Љиљана, Миливојевић, Татјана и Андријана Микић. 2023. КУЛТУРНА ПАРТИЦИПАЦИЈА СТАРИЈИХ БЕОГРАЂАНА. *Култура* 180: 143.155.
- Matović, Marija. 2021. Medijske generacije u Srbiji. *Etnoantropološki problem* 16 (2): 459– 490. DOI: <https://doi.org/10.25038/am.v0i8.107>
- Mejdouli, Hicham, Baali, Abdellatif, Ouzennou, Nadia and Hakima Amor. 2023. The effect of sexuality on the quality of life of elderly people in Morocco. *African Journal of Reproductive Health* 27 (8): 76–82.
- Milosavljević, Ljubica. 2019. *Pozni parovi. Antropološka analiza partnerskih veza u domovima za stara i odrasla lica*. Beograd: Dosije studio; Filozofski fakultet u Beogradu.
- Milosavljević, Ljubica. 2021. „Biti star u epidemiji kovida-19: antropološka analiza kvaliteta života”. U *Kovid-19 u Srbiji '20: zbornik radova*, uredio Bojan Žikić, 89–108. Beograd: Filozofski fakultet, Edicija Čovek i društvo u vreme krize.
- Nadkarni, Ashwini and Stefan G. Hofmann. 2012. Why do people use Facebook? *Personality and Individual Differences* 52 (3) 243–249.
- Nimrod, Galit. 2010. Seniors' Online Communities: A Quantitative Content Analysis. *The Gerontologist* 50 (3): 382–392. DOI: 10.1093/geront/gnp141
- Ninković Slavnić, Danka. 2019. Online publika iz ugla domaće naučne zajednice: Pregled objavljenih radova. *Sociologija* LXI (2019): 497–512. DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC1904497N>

- Pelizäus-Hoffmeister, Helga. 2016. „Motives of the Elderly for the Use of Technology in their Daily Lives”. In *Ageing and Technology*, edited by Ageing and Technology. Transcript Verlag.
- Perišin, Tena i Valentina Kufrin. 2009. Ageizam u televizijskom mediju na primjeru središnjih informativnih emisija HRT-a, RTL-a i NOVE TV. *Ljetopis socijalnog rada* 16 (1): 29–51.
- Kovačević, Miladin, Šutić, Vladimir, Rajčević, Uroš i Ivana Minaeva. 2023. Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za Statistiku.
- Vučenović Tamara. 2019. Digitalne komunikacije i publika – od posmatrača prema učesniku. *Kultura* 164: 260–280. DOI: 10.5937/kultura1964260V

Ljubica Milosavljević

Sex and Society: the Reception of the Internet Content Oriented Towards Love and Sex in Elderly Age

Abstract: The paper aims to present the results of the research in elderly Internet users and their comments of the content related to love and sex in the elderly age. The content in question originates from a specialized website called *Penzin* focused on elderly members of society and the relevant questions related to them, thus also on those practically pertaining to this tabooed topic. Apart from the marked Internet content covering about forty thematically framed articles, researchers' closest attention was also paid to the comments made by elderly users of the Facebook page of the website where they are allowed to confirm themselves as the active members of the social network and thus participate in the bidirectional communication process. In this manner, there is an open possibility of conducting an anthropological analysis of the demonstrated attitudes and values related to the old age and sexuality in contemporary Serbian society, as well as the public space which potentially reversibly influences their modelling, which to a certain extent distances it from the so-called socially acceptable behavior of the old, which as often as not challenges their human rights they have acquired earlier.

Key words: old age, sexuality, reception, Internet, anthropology

Primljen: 15. 08. 2024.

Odobren: 22. 10. 2024